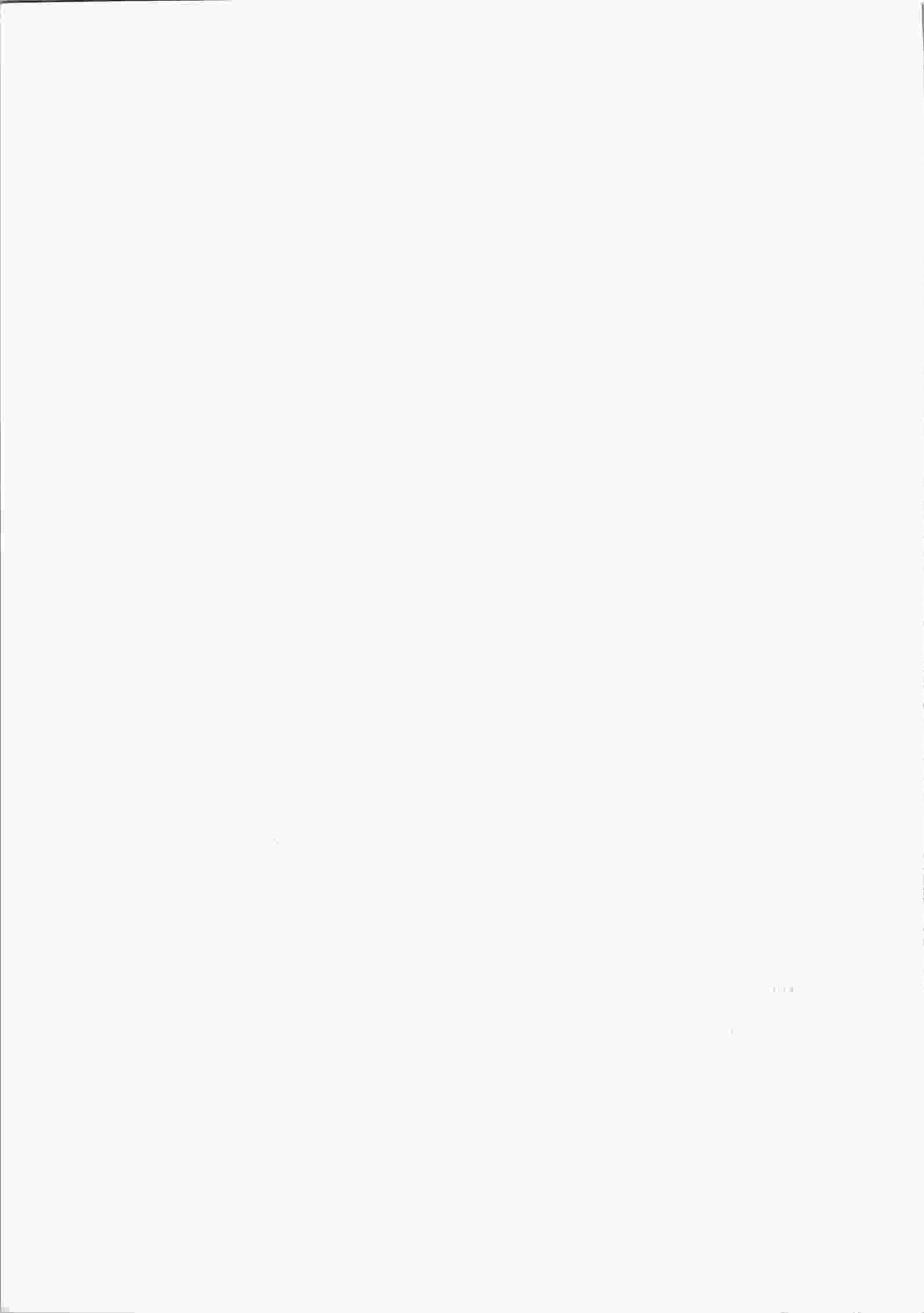

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 9. 1992.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1–180, Zagreb, 1992.

Časopis koji je prethodio
Prinosi 1.1983
Prilozi 2.1985 3–4.1986–1987 5–6.1988–1989 7.1990 8.1991

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU U ZAGREBU

Adresa uredništva/Address of the editor's office

Institut za arheologiju u Zagrebu
41000 Zagreb, Avenija Vukovar 68
Telefon/phone 041/517–874 i 537–669 fax 041/537–613

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

ŽELJKO TOMIČIĆ

Redakcijski odbor/Editorial committee

MARIJA BUZOV, Zagreb	ZORKO MARKOVIĆ, Koprivnica
KORNELIJA MINICHREITER, Zagreb	BRANKA MIGOTTI, Zagreb
ŽELJKO TOMIČIĆ, Zagreb	ZDENKO VINSKI, Zagreb
Urednici	Članovi

Prijevod na engleski/English translation

BARBARA SMITH–DEMO i RAJKA MAKJANIĆ–DAVISON

Prijevod na njemački/German translation

BRANKA OHNJEČ

Dizajn/Design

ROKO BOLANČA

Lektura/Language editor

ANTE STAMAČ

Korektura/Proofreaders

MARIJA BUZOV i ŽELJKO TOMIČIĆ

Grafička priprema/DTP

D&N, Zagreb, Ozaljska 23

Tisak/Printed by

Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićeva 18

Naklada/Circulation

600 primjeraka/examples

Časopis izlazi jednom godišnje/Annual

Članci iz časopisa *Prinosi* i *Prilozi* su referirani u sekundarnim časopisima *GERMANIA Anzeiger der Römisch–Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz i *Bulletin de l'Association internationale pour l'étude de la mosaïque antique* — Bibliographie. Centre national de la recherche scientifique (CNRS), Paris

Izdavanje časopisa novčano podupire
MINISTARSTVO ZNANOSTI REPUBLIKE HRVATSKE
41000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

Contents/Inhaltsverzeichnis

- ŽELJKO TOMIČIĆ
5 Predgovor
- Izvorni znanstveni radovi**
- KORNELIJA MINICHREITER
7 Kulturni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj
- DUNJA GLOGOVIĆ
23 Noževi tipa Sv. Juraj
- JASNA ŠIMIĆ
37 Horizont kasnoga brončanog doba na lokalitetu "Gradac" u Sarvašu
- IVANČICA PAVIŠIĆ
49 Neki novi nalazi Virovitičke grupe iz Gačića kod Virovitice
- BORIS ILAKOVAC
63 Jedan forum u rimskoj Saloni sigurno je poznat
- REMZA KOŠČEVIĆ
69 Rimsko-provincijalni metalni predmeti — prilog poznavanju oblika
- MARIJA BUZOV
91 Pjesnikinja Sapfo s Muzama na mozaiku iz Solina
- BRANKA MIGOTTI
101 Ranokršćanska biskupija Scardona (Skradin)
- ŽELJKO TOMIČIĆ
113 Nova istraživanja bjelobrdске kulture u Hrvatskoj
- Stručni radovi**
- SNJEŽANA VASILJ
131 Novčić Oite sa Ošanića
- HERMINE GÖRICKE-LUKIĆ
135 Prilozi poznavanju numizmatičke topografije Baranje
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
153 Učestalost toponima kod srednjovjekovnih arheoloških nalazišta sjeverne Hrvatske

- ŽELJKO TOMIČIĆ
Preface/Vorwort
- Original scientific papers**
- KORNELIJA MINICHREITER
Kultgegenstände der Starčevo-Kultur in Nordkroatien
- DUNJA GLOGOVIĆ
Knives of Sv. Juraj type
- JASNA ŠIMIĆ
Horizont der späten Bronzezeit auf der Fundstelle "Gradac" in Sarvaš
- IVANČICA PAVIŠIĆ
Einige neue Funde der Virovitica-Gruppe von Gačić bei Virovitica
- BORIS ILAKOVAC
On the Location of the Roman Forum in Salona
- REMZA KOŠČEVIĆ
Roman Provincial Metal Objects: A Contribution to Knowledge of Their Form
- MARIJA BUZOV
The Poetess Sappho with the Muses on a Mosaic from Solin
- BRANKA MIGOTTI
The Early Christian Episcopal See of Scardona (Skradin)
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Neuere Erforschung der Bijelo-Brdo-Kultur in Kroatien
- Professional papers**
- SNJEŽANA VASILJ
A coin of Oite from Ošanići
- HERMINE GÖRICKE-LUKIĆ
Beiträge zur Kenntnis der numismatischen Topographie Baranyas
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
An Analysis of Toponyms at Mediaeval Archaeological Sites in Northern Croatia

Prikazi

MARIJA BUZOV

165 DR. ANTE ŠONJE

Putevi i komunikacije u prethistoriji i antici na području Poreštine i njihov odnos prema ostalim prometnim vezama u Istri, Poreč – Pazin 1991, str. 115, s 22 ilustracije

166 Diadora, sv. 12, Zadar 1990, stranica 417, zajedno s tablama, crtežima, planovima i kartama

170 DR. ANTE ŠONJE (1917–1981)

170 Bibliografija Ante Šonje (1953–1981)

175 Kratice

Book Reviews

Besprechungen und Anzeigen

Abbreviations/Abkürzungen

Ranokršćanska biskupija Scardona (Skradin)

The Early Christian Episcopal See of Scardona (Skradin)

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

UDK 937 (398) "...05": 271

Primljeno/received: 20. 06. 1992.

Dr. BRANKA MIGOTTI

Zavod za arheologiju HAZU

Marinkovićeve 4

HR – 41000 Zagreb

Čitava je rimska provincija Dalmacija u kasnoantičkom razdoblju uređena kao salonitanska metropolija. Na području između Zrmanje i Krke barem su do sredine 6. st. postojale samo dvije ranokršćanske biskupije – Jader (Zadar) i Scardona (Skradin).

S obzirom da ne postoje suvremeni pisani izvori koji bi rasvijetlili taj problem, on se nastoji riješiti oslonom na dva elementa. Prvi se odnosi na upravno-teritorijalne jedinice iz predrimskog i ranorimskog (granica između Liburna i Delmata, odnosno skardonitanskog i salonitanskog sudbenog konventa, jaderski ager), te srednjovjekovnog razdoblja (županije Luka, Sidraga i Nin, te biskupije zadarska, ninska i biogradsko-skradinska). Drugi je element materijalna ostavština ranokršćanskog razdoblja na tom području.

Na temelju prvospomenutog elementa dolazi se do pretpostavke da se jurisdikcija skardonitanske biskupije protezala na čitavom kontinentalnom području Liburnije između Zrmanje i Krke s izuzetkom jadranskog agera. Materijalni ostaci s tog područja zasad tu pretpostavku ne potvrđuju u cijelosti, ali je ni ne opovrgavaju.

Kasnoantička je provincija Dalmacija u smislu crkvenog ustroja najkasnije do početka 5. st. uređena kao salonitanska metropolija (MIGOTTI 1990:59). Na dijelu provincije između rijeka Zrmanje i Krke do početka su 6. st. najvjerojatnije postojale samo tri biskupije – *Salona*, ujedno i metropolijsko središte, *Jader* (Zadar) i *Scardona* (Skradin). Jedini povijesni izvor, koji spominje biskupiju Scardonu, akta su salonitanskog sabora iz 530. g. (CAMBI 1976:240; ŠIŠIĆ 1914:160). Nema dvojbe da je biskupija utemeljena znatno ranije, najvjerojatnije već tijekom 4. st., s obzirom da se u to vrijeme u povijesnim dokumentima spominju biskupi susjednih dijeceza Jadera i Salone, i da je na pomolu i uspostava metropolijskog ustroja provincije.¹

Akta II. salonitanskog sabora iz 533. svjedoče o osnivanju novih crkvenih jedinica, nastalih dijeljenjem prostora salonitanske biskupije (ŠIŠIĆ 1914:156 i d.). Srednjovjekovni povijesni izvori i ranokršćanski materijalni ostaci upozoravaju da su se takva zbivanja najvjerojatnije odrazila i na području između Zrmanje i Krke, na kojemu su dotada nadležnost dijelile biskupije *Jader* i *Scardona* (MIGOTTI 1991:264 i d.). Tako je, na primjer, znakovito da na salonitanskom saboru 533. upravo jaderski biskup

ANDRIJA istupa s prijedlogom za ustanovljavanje novih dijeceza, premda ostaje nejasnim zašto, slijedom toga, uz salonitanski nije crkveno podijeljen i prostor Liburnije. Ili možda jest, ali kolikogod da u temelju izvornost akata salonitanskog sabora ne treba sumnjati, toliko je dvojben a ažurnost i cjelovitost srednjovjekovnih prijepisa, putem kojih su do nas dospjeli (ŠIŠIĆ 1914:150 i d.; MIGOTTI 1990:59). Stoga bi ranokršćanske biskupije na području Liburnije možda trebalo pretpostaviti u mjestima s jakom crkvenom tradicijom i kasnoantičkom arheološkom baštinom, na primjer Ninu (*Aenona*) (BIANCHI 1879:244 i d.; SUIĆ i PERINIĆ 1962:317 i d.; PERIĆIĆ 1969:105 i d.; VEŽIĆ 1986:201 i d.) i Biogradu (*Blandona* u širem smislu) (BUŠKARIOL 1988:21 i d.; PERIĆIĆ 1990:335 i d.), ili pak u nekim arheološki indiciranim kasnoantičkim sakralnim, odnosno gradskim cjelinama, kao što su Srima (Z. GUNJAČA 1978:626 i d.; IŠTI 1985) i Bribir (*Varvaria*) kod Šibenika (AD, Bribir: 37 B; SUIĆ 1968: 217 i d.; S. GUNJAČA 1968:235 i d.; BRIBIR: 29). U našim se srednjovjekovnim ispravama višekrat spominje zakon da biskupije valja utemeljivati, odnosno obnavljati isključivo na mjestima gdje se postojale od starine, što s jedne strane upućuje na temeljno zagovaranje takvog oblika sakralnog i političko-upravnog kontinuiteta, a s druge na nastojanja da se on zaobide (KLAJČIĆ 1971:297).

Prepoznavanje je ranokršćanskih crkveno-upravnih jedinica na području Liburnije u 6. st., s obzirom da se ne

1. O metropolitanskom naslovu salonitanskog biskupa svjedoči pismo pape ZOSTIMA, upućeno biskupu HEZYHIJU (*Hezychius*) 417. g. (ZELLER 1906: 134).

spominju u suvremenim izvorima, na sadašnjem stupnju istraženosti ranokršćanskih spomenika krajnje nesigurno, odnosno gotovo nemoguće bez dodatnih arheoloških i arhivskih proučavanja. Poglavitito nedostaju cjelovito istraženi graditeljski oblici, koji bi omogućili pouzdan pregled tipoloških osobitosti i uputili na pripadnost pojedinog područja određenom gradskom središtu. No, budući da odnekud ipak treba početi, najuputnijim se čini pokušaj omeđivanja granica skardonitanske ranokršćanske biskupije u odnosu na jadersku i salonitansku, i to u njezinu izvornom i najvećem opsegu, prije pretpostavljenog usitnjavanja u 6. st.

Budući da je ime skardonitanskog biskupa CONSTANTINUSA, prisutna na salonitanskom saboru, održanu 530, jedina povijesna isprava o ranokršćanskoj Scardonu, njezine je granice moguće pretpostavljeno rekonstruirati slijedom upravno – područnih jedinica iz predrimskog i ranorimskog, te ranosrednjovjekovnog razdoblja, kao izvorima drugoga reda. Tek potom slijedi popunjavanje ovako zacrtanih obrisa podacima o materijalnom nasljeđu ranokršćanskog razdoblja. Premda bi logično bilo krenuti od izvornog kasnoantičkog materijala, njegova nedostatna količina, a i kakvoća, zasad prisiljava na spomenuti zaobilazni put rješavanja problema.

Ustanovljavanje istočne granice skardonitanske biskupije nije sporno. Naime, u predrimskom je razdoblju Scardona liburnski grad, smješten na završetku plovnog puta donjom Krkom, na nemirnoj granici s Delmatima. O njezinu značenju u ranorimskom razdoblju svjedoče brojni izvori, spominjući je kao flavijevski municipij, središte sudbenog konventa za četrnaest liburnskih *civitates* i Japode, ali i štovanja carske osobe, što podrazumijeva da je već zarana gospodarskom i strateškom pridodala pravno – upravno i kulturno značenje (ČAČE 1989:71). Nije isključeno da je ova posljednja komponenta imala utjecaja na kasniji preobražaj grada u ranokršćansko biskupsko središte. Međutim, arheološka je ostavština Scardone zasad obrnuto srazmjerna njejoj važnosti, što je na izvjestan način uzrokom zapostavljanja pri raspravama o različitim problemima antičke povijesti Liburnije, u kojoj je taj grad neminovno imao značajnog udjela (PEDIŠIĆ 1978:63 i d.).

S obzirom da rijeka Krka (*Titius*) od predrimskog vremena razgraničava Liburne i Delmate, a za rimskog vladanja skardonitanski i salonitanski konvet, nema dvojbe da je istočna granica ranokršćanske biskupije Scardone slijedila upravo taj pravac etničko – političkog razgraničenja iz prekršćanskog razdoblja. Istraživači se problematike liburnsko – delmatske granice na Krki ne slažu sa svim pojedinostima prostiranja liburnskog, odnosno delmatskog područja, ali se u cjelini drži pouzdanim da je južni tijek Krke predstavljao stabilnu granicu, dok se srednjim, a osobito gornjim porječjem prostiralo područje međusobnih utjecaja, a povremeno i teritorijalnog presezanja. Takve se prilike uočavaju osobito na potezu od Bribira do Promine, gdje se raspravlja o etničkoj i

političkoj pripadnosti municipija Varvarije (Bribir), Burnuma (Ivoševci) i Promone (Tepljuh), s pripadnim područjima (ČAČE 1989:59 i d.). Slijedom je iznesenih podataka moguće predvidjeti i protezanje istočne granice skardonitanske biskupije, što će uglavnom potvrditi i analiza ranokršćanskih lokaliteta na obim obalama Krke, o čemu kasnije. S obzirom na istočnu granicu, jasno je da se skardonitanska biskupija protezala na desnoj obali Krke, ali je pitanje dokud u odnosu na područje jurisdikcije jaderske biskupije. S obzirom da ne postoje suvremeni podaci o prostiranju ranokršćanskih biskupija Jadera i Scardone, kao ni njima pripadnih župskih zajednica, ostaje ponovno osloniti se na ranije antičke i srednjovjekovne pisane izvore, te materijalna svjedočanstva ranokršćanskog razdoblja.

Na temelju je ostataka rimske limitacije u zadarskoj okolici M. SUIĆ utvrdio prostiranje kopnenog dijela jaderskog agera u granicama obližnjeg naselja Borika (Puntamika), Bokanjca i Bibinja. Došavši istodobno do spoznaje da je rimska limitacija sa sustavom centurijacija i u ranom srednjem vijeku zadržala namjenu katastarske podjele u gradovima koji su čuvali kontinuitet municipalnog života, pretpostavio je da ni područje ranosrednjovjekovne zadarske biskupije nije prelazilo granice istodobnog iskustva o nasljeđivanju oblika upravno – područnih crkvenih i civilnih jedinica iz antičkog u srednjovjekovno razdoblje, na opravdanosti takvog zaključka upozorava i postupak pape LAVA VI, koji na crkvenom saboru u Splitu 928. opominje zadarskog biskupa da ostane u granicama "koje je njegova biskupija imala od starine" (KLAJČ I PETRICIOLI 1976:63)² Međutim, civilna se nadležnost antičkog Jadera, kao i crkvena srednjovjekovnog Zadra, protezala i na otočje od Oliba do Kornata, obuhvaćajući najvjerojatnije i jugoistočni dio Paga (KLAJČ I PETRICIOLI 1976:65; NEDVED 1989:35). Ustrajemo li na pretpostavci da je ranokršćanska biskupija Jader zapremala samo neznatni dio liburnijskog kopna između Borika, Bokanjca i Bibinja, a Scardona sav preostali prostor između Zrmanje (*Tedanius*) i Krke (*Titius*), uočava se problem teritorijalnog nesporazuma u korist Scardone, rješenja kojega se nazire u prilikama na sjevernojadranskim otocima Krku, Cresu i Rabu. Naime, veoma prepoznatljiva ranokršćanska arhitektura Jadera, obilježena trobrodom bazilikom apside šire od srednjeg broda, susreće se na Ugljanu, Pagu, Rabu i Cresu (VEŽIĆ 1987:176). Nema dvojbe da je taj odraz u materijalno – umjetničkoj domeni bio uvjetovan dubljim crkveno – političkim odnosima, koje je moguće zamisliti ili kao stvarno biskupsko nadležstvo Jadera nad tim prostorom, ili pak kao nakanu i nastojanje da se ono oživotvori. U tom je smislu znakovito da, upravo u vezi s uspostavljanjem nadbiskupskog nadležstva na Krku, romanička crkvena arhitektura tog otoka iskazuje jasan zadarski

2 O kontinuitetu upravno – teritorijalnih civilnih i crkvenih jedinica u srednjem vijeku usp. MISOTTI 1990: 70 i d.

utjecaj (JURKOVIĆ 1989:122). Stoga je lako moguće da je protezanje srednjovjekovne zadarske nadbiskupije, utemeljene 1154. sa nadležštvom na prostoru sjeverno-jadranskih otoka, odraz, odnosno nasljedovanje antičkih crkveno – upravnih odnosa na tom području. Povjesničari su valjda u pravu kad osnivanje ove nadbiskupije drže izrazito političkim činom, ali je njezino prostiranje bez sumnje bilo uvjetovano i kasnoantičkim crkvenim nasljedem. Na to upozorava prije spomenuto opće načelo da se srednjovjekovne biskupije smiju utemeljivati ne samo u mjestima gdje su otprije postojale, nego i u opsegu ostvarenom u antičkom razdoblju (KLAJČIĆ i PETRICIOLI 1976:163 i d.).

U ranokršćanskom okruženju svakom municipiju načelno odgovara status biskupije, ali u praksi biskupija najčešće obuhvaća prostor dvaju ili više municipija (MENIS 1973:278; LANZONI 1927:1090 i d.). Budući da između Zrmanje i Krke sve do 6. st. vjerovatno postoje samo 2 biskupije, Jader i Scardona, nema sumnje da je skardonitanska dijeceza pokrivala prostor širi od svog municipaliteta. U prilog pretpostavci da je pritom riječ o čitavom kopnenom dijelu Liburnije govori prethodno upravno – pravno ustrojstvo tog prostora, obilježeno podjelom na sudbene konvente. Naime, salonitanski se okrug na sjeverozapadu protezao do Krke, a skardonitanski, utemeljen za potrebe četrnaest liburnskih *civitates* i Japoda, zapadno od te rijeke, pri čemu je važno naglasiti da Jader nije imao nikakva političkog nadležstva nad liburnskim civitetima, kao što ni skardonitanski konvent nije imao pravnih ovlasti nad kolonijom Jader (ŠUIĆ 1964:126 i d.). Pomisao da je prostor skardonitanskog konventa i ranokršćanske biskupije Scardone jedan te isti bliska je i s obzirom na predkršćansku obrednu ulogu Scardone, sjedišta carskog kulta.

Drugi se posredan odnosno teorijski put za određivanje opsega ranokršćanskih biskupija na našem području oslanja na usporedbu sa srednjovjekovnim oblicima civilne i crkvene uprave, odnosno župama i biskupijama. Pritom se ranokršćanske jedinice nastoje ustanoviti na temelju zaokruženih srednjovjekovnih cjelina, utvrđenih posredstvom suvremenih ili kasnije pisanih izvora, odnosno topografskih podataka, dok se granice srednjovjekovnih okruga istodobno gledaju preciznije omediti upravo u odnosu na ranokršćanske ostatke (SKOK 1954:45; ZLATOVIĆ 1895, 1896, 1897: passim; FISKOVIĆ 1982:207 i d.; MIGOTTI 1990:70 i d.; SMILJANIĆ 1990:319 i d.; SMILJANIĆ 1988, 135 i d.) Postupak je u načelu ispravan, jer se središta starohrvatskih župa redovito ustanovljavaju na položajima s antičkim kontinuitetom, ali su na taj način pretpostavljene rekonstrukcije u znatnoj mjeri nepouzdana, što znači da obvezuju na dodatna provjeravanja. Naime, uslijed različitih lokalnih povijesnih zbivanja i političkih interesa brojnih čimbenika, dijakronijski je slijed srednjovjekovnih teritorijalnih jedinica promjenljiv, pa ih je teško utvrditi u trenutku odnosno opsegu doslovnog podudaranja s ishodišnim kasnoantičkim oblikom. Ovaj je problem

moguće zorno predočiti upravo na primjeru ranokršćanske biskupije Scardone, srednjovjekovnih župa Sidrage, Luke i Nina, te istovremenih biskupija, ninske i biogradske – skradinske.

Crkveni sabor, održan u Splitu 1185. g., razgraničava biogradske – skradinsku biskupiju od ninske na temelju podudaranja s područjem srednjovjekovnih župa Sidrage i Luke, otprilike na pravcu Bibinje – Gorica – Nadin – Tinj – Jagodnja – Banjevci – Zaton, odnosno istočnije od Zadra i sjevernije od Vranskog jezera (JELIĆ 1898–1899:35 i d.; SMILJANIĆ 1990:319 i d.). Očito je da se početni odsječak tog pravca poklapa s istočnom granicom zadarske ranosrednjovjekovne biskupije i kotara, što u prvi mah navodi na pomisao o mogućnosti ustanovljavanja sjeverozapadne granice sidraške župe na crti razgraničenja između biskupije Jader i Scardona. Takvo se domišljanje, međutim, izjalovljuje pri nastojanju da se sagleda istodobna uloga župe Luke, koja se prostirala sjevernije od Sidrage na području Ravnih Kotara, s obzirom na pretpostavku da je nastala naknadnim odvajanjem od Sidrage, a da je, kao i ninska župa, u podjeli na splitskom saboru 1185. pripadala ninskoj biskupiji (ZLATOVIĆ 1895:216; GUŠIĆ 1971:150 i d.). Naime, ovakvom se podjelom dobiva premalen i nelogično raspoređen prostor skardonitanske biskupije, što upozorava da je u ovom slučaju riječ o prije spomenutoj pojavi dijakronijskih pomicanja granica pojedinih civilnih i crkvenih upravno – političkih tvorevina. Čini se stoga da rješenje ovog problema, barem s aspekta srednjovjekovnih crkveno – upravnih jedinica, treba potražiti u analizi sveukupnog odnosa srednjovjekovnih biskupija ninske i biogradske – skradinske.

Unatoč kasnoantičkim materijalnim i srednjovjekovnim pisanim izvorima, koji upućuju na mogućnost da je antička *Aenona* mogla zadobiti status biskupije već u ranokršćanskom razdoblju, sigurnih potvrda o tome nema. S obzirom na to da se u ranom srednjem vijeku u Ninu spominje arhiprezbiter, moguće je upravo ustanova arhiprezbiterijata, kao nadžupni oblik crkvenog ustrojstva kasnoantičkog vremena, ona organizacijska jedinica s kojom je ninska crkvena zajednica iz ranokršćanskog ušla u ranosrednjovjekovno okruženje (PERIČIĆ 1969; RAČKI 1886:140 i d.; MIGOTTI 1990:60). Premda je civitet antičke Aenone i njezin ranokršćanski status, koji je bio barem poluepiskopske, ako ne i više naravi, sigurno utjecao na odabir Nina za središte hrvatske biskupije, ustanovljene u 9. st., ne može se u ovom slučaju očekivati primjena načelne odredbe o kontinuitetu mjesta i opsega kasnoantičkih crkvenih jedinica u srednjem vijeku. Naime, ninska je biskupija kao politička tvorevina posebne namjene nadležna za sveukupno hrvatsko područje u zaleđu dalmatinskim gradovima, što ninski ranokršćanski arhiprezbiterijat nikako nije mogao biti.³ Međutim, uočava se da

3 O srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji općenito usp. KLAJČIĆ 1971: 232 i d.

se nadležstvo ninskog biskupa na području između Zrmanje i Krke poklapa s onim što je u ranijem antičkom razdoblju obuhvaćao skardonitanski konvent, a kasnije, pretpostavljamo, ranokršćanska biskupija Scardona. Osim toga, privremeno se ukidanje ninske biskupije 928. podudara s utemeljenjem skradinsko–biogradske, nadležstvo koje se, od ponovnog uspostavljanja ninske 1074. i njihova razgraničenja 1185. na crti sidraške i ličke županije, proteglo na sveukupno liburnijsko zaleđe (PERIČIĆ 1990:335 i d.). Sveukupno proizlazi da se srednjovjekovne biskupije ninska i biogradsko–skradinska izvorno, premda naizmjenično, protežu na prostoru rimskog skardonitanskog konventa i moguće ranokršćanske biskupije Scardone.

Ovakvom se zaključivanju, istina, protivi FARLATIJEV podatak da je Biograd, od svog izrastanja u biskupiju 928. g., crkveno – upravno pripadao Zadru (FARLATI 1769:1). Međutim, o tome ne postoje nikakvi vjerodostojni suvremeni izvori, a spomenuti se autor nije ni pokušao pozabaviti problemom jurisdikcija ranokršćanskih biskupija na području Liburnije. Budući da je Biograd u širem smislu topografski i pravni nasljednik liburnske civitas Blandone, što znači da je njegovo područje bilo u nadležstvu skardonitanskog konventa, nameće se zaključak da je upravo tim putem i ono dospjelo u okrug skardonitanske ranokršćanske biskupije (ČAČE 1990:197 i d.). Posebno na to upućuje i činjenica da srednjovjekovna biogradska biskupija na izvjestan način počinje i završava u okrilju Skradina. Naime, pretpostavlja se da je nakon obnavljanja skradinske biskupije 928. g. njezin biskup odmah za svoje sjedište izabrao Biograd, dok kasnije, nakon rušenja Biograda 1125. g., biogradski biskup konačno prelazi u Skradin (PERIČIĆ 1990:335 i d.).

Preostaje razmotriti u kojoj se mjeri ranokršćanski ostaci na području Skradina, a potom i čitave kontinentalne Liburnije između Zrmanje i Krke, uklapaju u pretpostavljenu rekonstrukciju područja skardonitanske biskupije. Iz činjenice da su ranokršćanski ostaci na području samoga Skradina tek na razini naslućivanja proizlaze dva zaključka, odnosno smjernice, za razmatranje postavljenog problema. Prvi se odnosi na potrebu oslanjanja na materijalnu ostavštinu ranokršćanskih lokaliteta u neposrednoj okolini Skradina, i to ponajprije onih na desnoj obali Krke, koji su nedvojbeno bili u sastavu skardonitanske biskupije. Potom bi, ukoliko oni ne iskazuju prepoznatljive osobine, koje bi upućivale na zajedničko gradsko izvorište različito od susjednih velikih crkvenih središta Jadera i Salone, tipološke uzorke u smislu mjerila za prosuđivanje pripadnosti ranokršćanske arhitekture i crkvenog namještaja ovog područja valjalo uspostaviti upravo u odnosu na odgovarajuću materijalnu baštinu Jadera i Salone.

Budući da ovdje nije prigoda za potanko razmatranje ranokršćanske arhitekture Salone i Jadera, treba se podsjetiti na njihove temeljne osobine, odnosno međusobne razlike. Jaderska se crkvena arhitektura

odlikuje dosljednom tlocrtnom shemom trobrodne bazilike, omjera dužine i širine 3:2, a naosa i bočnih lada 2:1 do 3:1, uglavnom bez nartekse i lateralnih dodataka, a s prepoznatljivom polukružnom apsidom, širom od srednje lade, koja toj arhitekturi daje temeljno obilježje (VEŽIĆ 1987a:297 i d.). S druge strane, dvije su bitne odlike ranokršćanske arhitekture Salone. Jedna se odnosi na tipološku raznorodnost, s obzirom da postoji veći broj uzdužnih i centralnih tlocrta, a druga na činjenicu da jedan tlocrtni oblik ipak prevladava. U literaturi se uvriježio pod nazivom salonitanske bazilike – uzdužne trobrodne građevine s krupnom polukružnom apsidom, narteksom i pastoforijama, omjera dužine i širine 2:1, a naosa i lada 3:1, ili neznatno manje (DYGGVE 1951:21 i d.; CAMBI 1978:606; MARIN 1987: 57 i d.). I u pogledu je ukrašenog crkvenog namještaja bez sumnje riječ o dvama samostalnim radioničkim središtima, koja njeguju pretežno geometrijske, a u manjoj mjeri stilizirane biljne i životinjske motive, izvedene, međutim, potpuno različitim ikonografsko–stilskim shemama (MIGOTTI 1991: 291 i d.).

Premda polazimo od pretpostavke da je čitava kontinentalna Liburnija izvorno u nadležstvu ranokršćanske biskupije Scardone, očekivati je da su temeljne osobine njezine crkvene arhitekture i ukrašenog namještaja usredotočene na lokalitetima u bližoj okolini, onima dakle, koji su bez sumnje pripadali njenoj jurisdikciji. S obzirom na predrimsku i ranorimsku političko – upravnu povezanost Scardone, Burnuma i Varvarije (ŠUIĆ 1962:179 i d.), gotovo je sigurno da su u kasnoantičkom razdoblju potonja dva naselja, a slijedom toga i sveukupno područje na okomici koja ih vezuje na desnoj obali donjeg i srednjeg tijeka Krke, bili u sastavu biskupije Scardone. Na tome je prostoru veći broj ranokršćanskih lokaliteta, od kojih nekolicina sadrži prepoznatljive osobine arhitekture i skulpture – Sustipanac kod Pirovca, Vodice, Srima, Gaćezezi, Gračac, Sonković, Žažvić, Bribir, Ždrapanj, Smrdelji, Ičevo (MIGOTTI 1991: 181).

Ponajprije se to odnosi na Srimu, izuzetno bogat i temeljito istražen, a u tlocrtno – tipološkom i umjetničko – stilskom pogledu prepoznatljiv lokalitet, koji djelomice i oblikom arhitekture (dvojni krkva), a osobito ukrašenim namještajem, otkriva salonitanske uzore (Z. GUNJAČA 1978:626 i d.; Z. GUNJAČA 1985). Nešto je sjevernije odatle Žažvić, gdje su na mjestu srednjovjekovne crkve, sagrađene na ranokršćanskim temeljima, pronađeni ulomci ranokršćanskog crkvenog namještaja, ukrašeni reljefnim rombično prekrštenim trakama i ljuskama. U sklopu problema što ga ovdje razmatramo to su teorijski "neutralni" motivi, jer se sreću posvuda uz ranokršćansku arhitekturu. Međutim u našim bi ih prilikama uvjetno ipak trebalo dovesti u vezu s utjecajem Salone, jer su ondje prisutni na svim većim lokalitetima, dok su među jaderskim materijalom dokumentirani posve oskudno. (FS I; Abb. 86, 106, 146; FS III: Taf. 6; RS I: fig. 38, passim). U samoj je crkvi P. VEŽIĆ uočio specifičan položaj apside,

šire od srednjeg broda, naznačena srednjovjekovnim pilonima (VEŽIĆ 1987: 179 i d.). S obzirom da je ovako postavljena apsida najprepoznatljivija osobina zadarskog ranokršćanskog graditeljstva, autor je zaključio da Žažvić stoji na istočnoj granici prostora na kojemu se, kao području prirodne i kulturne okolice Jadera, kontinuirano širi utjecaj ranokršćanskog graditeljstva liburnijske metropole. Premda tlocrtne osobine žažvičke srednjovjekovne crkve zaista upozoravaju na utemeljenost usporedbe sa zadarskom arhitekturom, dalekosežniji će zaključci u tom smislu biti mogući tek po revizijskim, odnosno novim istraživanjima ne samo ovog, nego i drugih lokaliteta šireg zadarskog zaleda. Naime, ukoliko crkva u Žažviću uistinu pripada tipu zadarske ranokršćanske bazilike, čini se da bi ona prije negoli na prostorno kontinuiranu rasprostranjenost tog crkvenog oblika upućivala na to da su se na kontinentalnom dijelu Liburnije, koji je, pretpostavljamo, bio pod crkvenim nadležštvom skardonske biskupije, miješali utjecaji Jadera i Salone. Na to, naime, upozorava i grupiranje te vrste arhitekture, ustanovljene zasad, osim u Žažviću, isključivo u samome Zadru i njegovu sjeverozapadnom otočnom prostoru od Ugljana do Cresa (VEŽIĆ 1987: Sl. 10).

Ranokršćanska je arhitektura pronađena koncem prošlog stoljeća u Ždrapnju kod Skradina. Po svemu je sudeći riječ o tzv. složenoj crkvi – jednobrodnoj građevini sa središnjom ladom, nartekсом i bočnim uzdužnim dodacima (Z. GUNJAČA 1978a, 69 i d.). Međutim, dragocjeni su podaci, koje bi ovaj lokalitet mogao pružiti u rješavanju problema o kojemu raspravljamo, nažalost nedostupni, jer arhitektura nije ni temeljito a ni stručno istražena, pa stoga ni objavljena.

Od preostalih spomenutih lokaliteta ranokršćanska je arhitektura, premda ne dovoljno indikativna, zatečena jedino na Bribiru, gdje je istražena presvođena memorijalna apsidna cela sa sarkofazima (BRIBIR: 29). Ovakav je oblik arhitekture općenito svojstven ranokršćanskim memorijalno – cemeterijalnim sklopovima. U ovom ga slučaju ne treba nužno dovoditi u vezu sa salonitanskim utjecajem, gdje su slične memorije obilno dokumentirane (DYGGVE 1951, 72 i d.), jer zadarska cemeterijalna arhitektura još nije istražena. Naime, memorije u obliku cela u Mulinama na Ugljanu upozoravaju da je i jaderska ranokršćanska arhitektura vjerojatno prigrlila ovaj univerzalni memorijalni oblik (ŠUĆE 1960; 230 i d.). Čini se da novija, uglavnom još neobjavljena istraživanja Bribira nisu iznijela na vidjelo znatnije ostatke ranokršćanskog ukrašenog namještaja. Međutim, sondiranjem je tridesetih godina DYGGVE prikupio znatan broj ulomaka pluteja, ukrašenih reljefnim ljuskama, rombičnim trakama i kružnim prepletima, jednostavnih lisnatih kapitela, te komada s urezanim križevima različitih oblika, sve zajedno stilizirano i izvedeno načinom salonitanskih radionica, s brojnim analogijama na salonitanskim lokalitetima (AD, BRIBIR: 37 B).

Na preostalim lokalitetima u bližoj okolici Skradina

nije uočena arhitektura, a među ulomcima ukrašenog namještaja prevladavaju oni s urezanim križevima proširenih krajeva, toliko svojstveni ranokršćanskom miljeu Salone (MIGOTTI 1991a: 304).

Prethodno su spomenute političko – upravne prilike u rimskom razdoblju na području gornjeg tijeka Krke, gdje postoje jasni pokazatelji da sama rijeka nije predstavljala čvrstu granicu između Liburna i Delmata. Ne samo da se kulturni i religijski utjecaj Liburna zapaža na lijevoj, a Delmata na desnoj obali rijeke, nego dolazi i do teritorijalnog presezanja, najočitijeg u međusobnim odnosima Varvarije i Burnuma, odnosno na cjelokupnom području između Varvarije (Bribir) na desnoj i Promone (Tepljuh) na lijevoj obali Krke (ČAČE 1989: 59 i d.). Stoga se može pretpostaviti da je i granica između biskupija Scardone i Salone na tom području slično oscilirala, pa se u razmatranje uzimaju lokaliteti smješteni duž obiju obala sjevernog tijeka Krke: Ivoševci (*Burnum*), Plavno, Mokro Polje, Vrpolje, Tepljuh (*Promona*), Lukar, Cecela, Biskupija, Orlić, Kapitul, Uzdolje (MIGOTTI 1991: 56 i d., 148 i d.).

Na Mokrom Polju su pronađene dvije ranokršćanske građevine, u Sučevićima i na Čukeru, ali ni jedna nažalost nije temeljito istražena. Čini se da obje pripadaju tipu tzv. složenih crkava, dakle jednobrodnih s polukružnom (Čuker), odnosno poligonalnom (Sučevići) apsidom na istočnoj i prigradnjama duž preostale tri strane (DELONGA 1985, 264 i d.). U Tepljuhu je iskopana ranokršćanska crkva slična tlocrtu, koja je usto imala dvije bočne apside na sjevernoj i južnoj strani istočnog dijela korpusa, što joj u osnovi daje trikonhalni oblik, te memoriju sličnog oblika u neposrednoj blizini (CAMBI 1978a: 147 i d.). U Ceceli su vjerojatno postojale dvije ranokršćanske crkve, od kojih jedna složena tlocrtu, a druga jednobrodna s orijentiranom potkovastom apsidom i nartekсом (MIGOTTI 1990: 52). Među većim brojem vjerojatnih ranokršćanskih lokaliteta u Biskupiji kod Knina onaj na Katića Bajamima je dao pouzdano ranokršćansku arhitekturu – jednobrodnu orijentiranu crkvu s polukružnom apsidom užom od naosa za debljinu zida (MIGOTTI 1990: 54) Srednjovjekovna crkva sv. Luke na nedalekom Uzdolju, jednobrodna orijentirana građevina s apsidom širine naosa, po svojoj prilici nadograđena ranokršćanska bogomolja, s tlocrtnim osobinama izrazito svojstvenim tom razdoblju (MIGOTTI 1990: 53).

Na opisanim je lokalitetima na prostoru obiju obala gornjeg tijeka Krke, kao i na onima na kojima nije pouzdano utvrđena ranokršćanska arhitektura, pronađeni veći broj neizrazitih ulomaka ranokršćanskog namještaja, ukrašenih uglavnom reljefnim rombičnim trakama i ljuskama, te pretežito urezanim, rjeđe reljefnim križevima proširenih krajeva, kao i stiliziranih lisnatih kapitela. Izuzetak u tom smislu predstavljaju lokaliteti Lukar kod Drniša i Mokro Polje kod Knina. U Mokrom su Polju nađeni ulomci pluteja, ukrašeni klasičnim rombičnim ili četvrtastim profiliranim poljima, ispunjenima reljefnim šestorolotičnim rozetama, veoma nalik onima na ranokršć-

ćanskom namještaju iz zadarskih crkava, a potpuno stranih stilsko – likovnoj praksi salonitanskih ranokršćanskih radionica (DELONGA 1985: T. I, 1, IV, 3). U Lukaru je pak pronađen ulomak ranokršćanskog pluteja s motivom osmokrake zvijezde i palmete uzdignutih, blago zaobljenih listova (LUNIĆ 1989: 37). Ovako je oblikovana palma uglavnom nepoznata u ranokršćanskoj dekorativnoj plastici Dalmacije u cjelini, dok naprotiv zadarska radionica rado koristi taj biljni motiv, ali izveden po uzoru na konstantinopolsko – ravenatski model, sa šiljastim, nadolje povijenim listovima (MIGOTTI 1991a: 294). Salona tog motiva uopće ne poznaje, dok se oblik, donekle sličan onome iz Lukara, javlja, koliko mi je poznato, na jednom kapitelu sa salonitanskog groblja Marusinac (MIGOTTI 1991a: 301). Prema tome, spomenuta dva lokaliteta, Mokro Polje i Lukar, smještena na suprotnim obalama Krke, na prostoru koji je vjerojatno pripadao ranokršćanskoj biskupiji Scardoni, zorno predočuju činjenicu da je riječ o području na kojemu se stječu i isprepleću utjecaji Jadera i Salone. Zanimljivo je da se slične prilike ponavljaju i u ranosrednjovjekovnom razdoblju. U to vrijeme, naime, splitsko – trogirski radionica crkvenog namještaja njeguje motiv palme uzdignutih i zaobljenih, a zadarska oštih, nadolje povijenih listova, slično kao u ranokršćanskom razdoblju, s time da je upravo šira kninska okolica područje isprepletanja utjecaja spomenutih dvaju srednjovjekovnih kamenoklesarskih središta. Gotovo je bez sumnje riječ o nastavku kasnoantičke tradicije (MIGOTTI 1991a: 301).

Cjeloviti se osvrtno na narav materijalnih ostataka na ranokršćanskim lokalitetima uz Krku, na prostoru za koje se prema upravno – političkim odnosima iz prethodnog razdoblja može pouzdano pretpostaviti da su pripadali ranokršćanskoj biskupiji Scardoni, može sažeti u nekoliko rečenica. Lokaliteti uz donji i srednji tijek Krke, osobito Srima i Bribir, u pogledu ranokršćanske dekorativne plastike nedvojbeno upućuju na utjecaj salonitanskih radionica, dok se eventualni jaderski uzori uopće ne zapažaju. Prilično se razgovjetan salonitanski utjecaj očituje i u arhitekturi Srima, odnosno njezine dvojne crkve s apsidama ukrašenim lezenama, odnosno kontraforima. Isto se za Bribir, kako je već naglašeno, može tek uvjetno pretpostaviti. Preostala dva ranokršćanska lokaliteta s nalazima arhitekture iskazuju posebne odlike. U Ždrapanju je to crkva tzv. složenog tipa, koji nije svojstven ni jaderskoj ni salonitanskoj ranokršćanskoj arhitekturi, nego upravo ruralnim krajevima na području cijele dalmatinske metropolije (MIGOTTI 1990: 68). Na sadašnjem je stupnju istraženosti ranokršćanske arhitekture dalmatinskih gradskih središta pretpostavka N. CAMBIA o Naroni (Vid kod Metkovića) kao ishodištu takvih oblika ruralne arhitekture u Dalmaciji potpuno uvjerljiva (CAMBI 1985: 33 i d.). Međutim, s obzirom da se u "čistom" tipu ovakve građevine javljaju u Liburniji (Srima, Mokro Polje, Bičina, Korlat, vjerojatno Ždrapanj) češće negoli u neposrednom salonitanskom zaleđu, treba

uzeti u obzir i mogućnost da je zasad potpuno nepoznata, ranokršćanska arhitektura Scardone mogla odigrati izvjesnu ulogu u širenju složenih ruralnih crkava (Z. GUNJAČA 1985; Z. GUNJAČA 1978a: 69 i d.; DELONGA 1985: 264 i d.; AD, KORLAT: 157 B; FS III: 123, Abb. 140; ILAKOVAC 1971: 115 i d., Sl. 35). Utjecaj jaderske arhitekture na crkvu u Žažviću treba dodatno provjeriti, pa se u cjelini može ustvrditi da lokaliteti donjeg i srednjeg tijeka Krke pretežno iskazuju prepoznatljiv ili vjerojatan utjecaj Salone, te nikakav, osim eventualno u slučaju Žažvića, utjecaj Jadera.

Drugačiju sliku pokazuju lokaliteti uz sjeverne obale Krke. Tamošnja je arhitektura, u sklopu problematike koja se ovdje razmatra, uglavnom "neutralna", odnosno, uvjetno rečeno, ni jaderska ni salonitanska. Naime, pojavljuju se složene crkve (Mokro Polje, Tepljuh, Cecela), ili pak one jednostavne, jednobrodne (Biskupija, Cecela, Uzdolje). Ukoliko uopće ima smisla tražiti neki uzor ovakvom odabiru građevinskih oblika, treba ga radije vidjeti u Saloni, arhitektura koje se i sama odlikuje tipološkom neujednačenošću, negoli u Jaderu, gradu s daleko jasnije profiliranim ranokršćanskim graditeljskim oblicima (MIGOTTI 1990: 68). Jaderski bi se utjecaj eventualno smio prepoznati u poligonalnoj apsidi u Sučevićima (Mokro Polje), jer se taj oblik u Saloni i njezinoj okolici uopće ne javlja, a u Liburniji je prilično udomaćen (Zadar – katedrala, Nin, Zaton, Muline na Ugljanu, Galovac) (VEŽIĆ 1987).

Dekorativna je crkvena skulptura na području sjeverne Krke, osim iznimnih lokaliteta Lukar i Mokro Polje, prilično neizražajna (reljefni rombovi i ljuske, urezani i reljefni latinski križevi), ali uvjetno ipak bliža salonitanskom negoli jaderskom ranokršćanskom miljeu. Ono što je u tom smislu uistinu osobito na području gornje Krke primjeri su prepletanja stilskih utjecaja ranokršćanskih klesarskih radionica Jadera i Salone, uočeni na lokalitetima Lukar i Mokro Polje.

U cjelini, dakle, prostor uz desnu obalu donjeg i srednjeg, te obje obale gornjeg tijeka Krke, koji je gotovo sigurno pripadao ranokršćanskoj biskupiji Scardoni, u pogledu tipološko – stilskih osobitosti ranokršćanske arhitekture i dekorativne plastike iskazuje razmjerno jasan odraz salonitanskih i sporadičan jaderskih utjecaja, te pojedine "neutralne" oblike, svojstvene ruralnom zaleđu svekolike dalmatinske metropolije.

Na preostalom liburnijskom kontinentalnom području, zapadnije od pravca Bribir – Ivoševci do Zrmanje, što je prethodno obilježen kao mogući prostor skardonitanske biskupije, niz je ranokršćanskih lokaliteta: Banjevci, Biograd (*Blandona*), Podgrade (*Asseria*), Korlat, Biljane Donje, Smilčić, Kašić, Radovin, Ljubač, Posedarje, Novigrad, Pridraga, Nin (*Aenona*), Privlaka, Zaton, Vrsi, Nadin (*Nedinum*), Bičina, Galovac.⁴

4 Još je veći broj vjerojatnih i pretpostavljenih, ali neproverenih ranokršćanskih lokaliteta na tom području (MIGOTTI 1991: 30 i d.).

Dva su lokaliteta u Banjevcima, Dražica Pudarica i romanička crkva sv. Ivana na groblju, dala ranokršćanske ulomke, ukrašene reljefnim ljuskama, te urezanim križevima salonitanskog oblika. Na Pudarici se inače nazire i jednostavna oratorijska crkvena građevina okrenuta sjeveru, prvobitno mitrej (MEDINI 1975: 39 i d.; MİGOTTI 1991a: T. IV/2). S obzirom na to da joj se obrisi tek naslućuju, tipologija ranokršćanske arhitekture Biograda nije pouzdano ustanovljena. Međutim, na mjestu je današnje župne crkve sv. Anastazije, srednjovjekovne katedrale, prepoznata ranokršćanska jezgra u obliku jednobrodnog, orijentiranog apsidnog zdanja, unutrašnjih stijenki obloženih lezenama. Ondje su, pored ulomaka ukrašenih urezanim križevima, te transena u obliku ljuski, zatečeni i dijelovi pluteja s reljefnim motivima rozeta u oktogonalnim obrubljenim poljima, toliko svojstveni jaderskoj ranokršćanskoj proizvodnji (BUŠKARIOL 1988: 21 i d.). U Podgrađu je pronađen čitav niz predmeta s ranokršćanskim obilježjima – svjetiljke s KRISTOVIM monogramom, brončana križna aplika s likom golubice, impost s urezanim latinskim križom proširenih krajeva, nadvratnik ukrašen sitno nazubljenim akantovim lišćem (RADIC 1898: 22; BERSA 1906: 86; LIEBL i WILBERG 1908: 17–88). U Korlatu je tridesetih godina istražena crkva koja, ukoliko je pretpostavljena DYGGVEOVA rekonstrukcija ispravna, predstavlja uzoran primjer tzv. složenih građevina (AD, KORLAT: 157 B; FS III: 123, Abb. 140). Na slojevitom arheološkom lokalitetu Begovača u Biljanama Donjim je romanička crkva nastala na temeljima kasnoantičke naseobinsko – gospodarske i ranosrednjovjekovne sakralne arhitekture. Prema pretpostavci se N. JAKŠIĆA koju bi, međutim, u svakom slučaju trebalo provjeriti dodatnim istraživanjem, na postojećim tlocrtima pod temeljima romaničke crkve razaznaju obrisi veće ranokršćanske bogomolje složenog oblika (JAKŠIĆ 1989: 407 i d.). Na području Smilčića nedavno je pri poljskim radovima pronađen ulomak ranokršćanskog pluteja, ukrašen ljuskama.⁵ S lokaliteta Mastirine u Kašiću potječu ranokršćanski ulomci, ukrašeni urezanim križevima proširenih krajeva, te motivom vjerojatno osmokrake zvijezde, odnosno cvjetne rozete (DELONGA 1990: T. III). Na groblju u Radovinu je pronađen ulomak s motivom križa blago proširenih krajeva, reljefno isklesane površine (BELOŠEVIĆ 1987: 144, T. XLVIII, 1). U srednjovjekovnoj je crkvi Gospe od Snijega u naselju Ljubač bio uzidan ulomak pluteja s reljefnim motivom palme šiljatih, nadalje povijenih listova, uokviren višeprutom učvorenom vrpcom, a vjerojatno ga treba datirati na sam kraj ranokršćanskog i početak srednjovjekovnog razdoblja (MİGOTTI 1991a: T. IV/4). I u srednjovjekovnoj Gospinoj crkvi u Posedarju pronađen je ulomak ranokršćanskog pluteja, lica ukrašena reljefnim prizorom kantarosa i vinove loze, a naličja ispunjena motivom ljuski (SZR:

114, 298). Na obližnjoj gradini u Budimu ustanovljeni su ostaci ranokršćanskog samostanskog sklopa s jednobrodnom crkvicom izduženopolukružne orijentirane apside (VEŽIĆ 1987: 172). U vratima jedne stambene kuće u Novigradu uzidan je vjerojatno ranokršćanski nadvratnik, ukrašen nizom urezanih naizmjenično postavljenih križeva u krugovima i četvorolisnih rozeta veoma pojednostavljene i rustične stilizacije (MİGOTTI 1991a: T. IV/3). U nedalekoj su Pridragi dva ranokršćanska lokaliteta. Prvi je ranokršćanska crkva sv. Martina, sačuvana uz rekonstrukcijski zahvat do danas, jednobrodna izdužena građevina s trolisnim svetištem i lezenama duž čitava vanjskog opsega, te osmorokutnom apsidnom krstionicom s heksagonalnim krsnim zdencem na južnoj strani. U blizini je i šestorolisna predromanička crkva sv. Mihovila, gdje su pronađeni ulomci ranokršćanskih transena u obliku ljuske, te impost s uklesanim križom lepezastih krajeva (S. GUNJAČA 1963: 21 i d.). U Ninu su istražena dva ranokršćanska lokaliteta. Jedan je dvojna građevina na mjestu današnje župne crkve sv. Anselma, srednjovjekovne katedrale, sastavljena od dviju usporednih izduženih jednobrodnih zgrada s polukružnim apsidama. Drugi je lokalitet ranokršćanska trobrodna, moguće troapsidna orijentirana bazilika sv. Marije, smještena u blizini luke, sa središnjom peterokutnom i pobočnim oblim apsidama, koje se inače drže romaničkim prigradnjama (VEŽIĆ 1986; VEŽIĆ 1987; SZR: 297). U cjelini je u Ninu pronađeno veoma malo ulomaka crkvenog namještaja – nekolicina s urezanim latinskim križevima, te dva vjerojatno uvezena mramorna košarasta kapitelića ravenatskog tipa (AD, Nin: 26 B). Iz obližnje Privlake potječe ranokršćanski kapitel s dvostrukim redom glatkih listova, te masivna kamena ploča, ispunjena s pet urezanih križeva proširenih krajeva (BRUSIĆ 1973: 433 i d.). U Zatonu su, na području ninske antičke luke, istraženi ostaci trobrodne, troapsidne orijentirane ranokršćanske crkve sa srednjom sedmorokutnom i bočnim zaobljenim apsidama (VEŽIĆ 1987: 161 i d.). U nadprozornik je romaničke crkvice sv. Jakova u Vrsima, sagrađene na antičko – ranokršćanskoj arhitekturi, uzidan ranokršćanski spolij s motivom urezanog križa proširenih krajeva (BATOVIĆ 1981: 85 i d.). Na lokalitetu Begovača u Biljanama Donjim pronađeni su kameni ulomci ukrašeni križevima proširenih krajeva, te transene u obliku ljuski (DELONGA 1992: 87 i d.). Na groblju je u Nadinu nad recentnijim grobom postavljen, preklesan u križ, reljefni ulomak ranokršćanskog pluteja, ukrašen motivom troprute kružnice, unutar koje je smješten grčki križ blago proširenih krajeva, izrazito nalik onima koji, u kombinaciji s rozetama i oktogonima, ispunjavaju površine pluteja izrađenih u zadarskoj ranokršćanskoj kamenoklesarskoj radionici (VEŽIĆ 1990; MİGOTTI 1991a: T. III/1). U Bičini kod Vranskog jezera pronađena je ranokršćanska građevina tzv. složenog oblika, te ulomci namještaja, među kojima prevladavaju oni ukrašeni urezanim križevima salonitanskog tipa. Međutim, javljaju se i stupci s bade-

⁵ Neobjavljeno. Zahvalnost na podatku dugujem kolegi J. BELOŠEVIĆU.

mastim kapitelima, kao oblik svojstven zadarskoj radionici (ILAKOVAC 1971: 115 i d., Sl. 35). U Galovcu je istražena jednobrodna ranokršćanska crkva T oblika, s poligonalnom lezeniranom apsidom i bočnim dodacima na istočnom dijelu korpusa (BELOŠEVIĆ 1989: 71 i d.; BELOŠEVIĆ 1992: 79 i d.). Unatoč neposrednoj blizini Zadra, utjecaj se jaderske arhitekture na ovome lokalitetu očituje eventualno tek u elementu poligonalne apsida. Takva se apsida, naime, pojavljuje na katekumeneju zadarske katedrale, ali inače nije svojstvena ranokršćanskoj arhitekturi toga grada u cjelini. Među brojnim ulomcima ukrašenog kamenog namještaja iz Galovca prevladavaju motivi koji upućuju na salonitanske uzore, na primjer pluteji s reljefnim ljuskama i transene istog oblika, krizmon, četverolismi kapitelići s viticama i slično, dok svega dva stupića bifore nose gotovo do neprepoznatljivosti stilizirane "jaderske" kapiteliće bademastog oblika (BELOŠEVIĆ 1989: T. XIX, XX; VEŽIĆ 1990).

Premda krajnje sumaran, ovaj pregled materijalne ostavštine ranokršćanskih lokaliteta na kontinentalnom dijelu Liburnije između Zrmanje i Krke, odnosno zapadne od pravca Vransko jezero – Bribir – Ivoševci, prethodno obilježenom kao moguće izvorno područje ranokršćanske biskupije Scardone, otkriva izvjesne zakonitosti u pogledu eventualnih utjecaja dvaju susjednih gradskih crkvenih središta, Jadera i Salone. S obzirom da se taj prostor doživljava kao prirodno – zemljopisno, a time i kulturno okruženje Jadera, iznenaduje činjenica da nema ni jednog primjerka ranokršćanske crkve jaderskog tipa, s apsidom širom od srednjeg broda. Javljaju se jednostavni oblici crkvenih građevina u vidu oratorija (Biograd, Banjevci, Budim), zatim crkve tzv. složenog oblika, to jest jednobrodne s nartekсом i bočnim prigradnjama uzduž sjevernog i južnog zida naosa (Korlat, Bičina, eventualno Biljane Donje), jedna dvojna građevina (Nin), dvije trobrodne troapsidne (Zaton i eventualno sv. Marija u Ninu), te dvije osobitog oblika – sv. Martin u Pridrazi s trolisnim svetištem i sv. Bartolomej u Galovcu, tlocrta u obliku latinskog križa.⁶ Nijedna se od nabrojanih građevina ne može dovesti u izravnu vezu sa specifičnom zadarskom ranokršćanskom arhitekturom. Na sporedni utjecaj zadarskog ranokršćanskog miljea mogle bi upućivati jedino poligonalne apsida crkava u Zatonu, Ninu (sv. Marija) i Galovcu. S druge strane valja naglasiti da se ne prepoznaje ni izrazitija sklonost prema salonitanskim tlocrtnim oblicima, osim možda u slučaju ninske dvojne crkve. Međutim, takav je zaključak nužno relativiziran činjenicom da je utjecaj salonitanske arhitekture teško razabrati o bilo kojem području da je riječ, jer se i sama metropola odlikuje tipološkom raznorodnošću graditeljskih oblika.

6 Po završenim istraživanjima crkva u Galovcu se iskazuje kao građevina ponešto nepravilna T-oblika. Upravo s obzirom na tu nepravilnost, kao i osamljenost takvog tlocrta na području Liburnije, nije isključeno da je riječ o izvorno složenoj građevini, kojoj su uzdužne pobočne prigradnje naknadno poništene srednjovjekovnim ukopima.

Nešto su drugačije prilike u pogledu ukrašenog crkvenog namještaja. Nedvojbeno se jaderski motivi, odnosno proizvodi njezine ranokršćanske klesarske radionice, javljaju u Biogradu, Bičini, Galovcu i Nadinu. Dio pluteja iz Posedarja s prizorom posude osobitog oblika, nalik prije košari negoli kantarosu, iz koje se izvijaju grančice vinove loze, mogao bi se eventualno dovesti u vezu sa zadarskom radionicom. Naime, taj se motiv na plutejima salonitanskih crkava nije nikada udomaćio, dok iz zadarske katedrale potječe nekoliko kamenih ulomaka, na temelju kojih je rekonstruirana pregradna ploča svetišta s prizorom kantarosa i vinove loze na rubnim pojasi, koji omeđuju središnji motiv križa (PETRICIOLI 1959: Sl. 10). Premda je posuda s vinovom lozom na pluteju iz Zadra u odnosu na sveukupnu kompoziciju postavljena drugačije nego na onome iz Posedarja, na isto radioničko ishodište upućuje oblik ručke, odnosno njezine gornje volute, koja je kod kasnoantičkih kantarosa redovito uvijena, dok je na posudama sa zadarskog i posedarskog pluteja izvijena prema vani. Osim toga, u lijevom je uglu posedarskog pluteja rozeta, stilizirana slično onima koje u kombinaciji s križevima i oktagonima rese plohe namještaja zadarskih ranokršćanskih crkava. I ulomak pluteja iz Ljubača s palmom nadolje povijenih listova pokazuje, bilo da je riječ o ranokršćanskom ili ranosrednjovjekovnom komadu, utjecaj jaderske kamenoklesarske radionice. Ona, naime, često rabi upravo takav oblik palme, koji u Salonu nije uopće poznat, dok ga naprotiv njeguje i zadarska srednjovjekovna klesarska škola (MIGOTTI 1991a: 294, 301).

Većina je preostalih lokaliteta dala ulomke namještaja, ukrašene motivima, koji bi se u ovome kontekstu mogli obilježiti kao neutralni u smislu bilo kakva izrazitog utjecaja poznatih radionica. Mahom su to linijski ili plošno urezani, u pravilu latinski križevi proširenih krajeva, ili pak površine pokrivene prepletom ljuski ili rombičnih traka. Međutim, križevi spomenutog oblika u zadarskim se crkvama zatiču sporadično, dok su građevinske čestice i dijelovi namještaja salonitanskih bogomolja njima doslovce preplavljeni. Slično se i motivi ljuskastih i rombičnih prepleta, inače univerzalni i vjerojatno najučestaliji u ranokršćanskoj umjetnosti općenito, na plutejima zadarskih crkava ne zatiču, dok su u Salonu obilno dokumentirani (FS I; Abb. 86, 106, 146; FS III: Taf. 6; RS I: fig. 38, passim). Stoga je pojavu spomenutih triju ranokršćanskih umjetničkih motiva u Liburniji moguće načelno pripisati salonitanskom poticaju, ali ne bezuvjetno i u svakom pojedinačnom slučaju. Tako je, čini se, u Jaderu omiljen širok latinski križ lepezastih krajeva, udubljenih kontura ili pak plitko reljefne površine, rado popraćen slovima alfa i omega, pa bi se u sličnim primjercima iz Bičina ili Radovina mogli prepoznati jaderski utjecaji (PETRICIOLI 1960: Sl. 1, 10; BELOŠEVIĆ 1987: T. XLVIII, 1; ILAKOVAC 1971: Sl. 35).

Nadvrtnik iz Novigrada u svojoj je rustičnosti posve neprispodobiv, ali ne manje važan kao svjedočanstvo o

samostalnoj pojedinačnoj, ili pak radioničkoj djelatnosti u ruralnom okruženju ranokršćanskih obalnih središta. Na sličnu bi pojavu mogao upućivati, ukoliko je ispravno opredijeljen kao ranokršćanski, i ulomak iz Kašića, ukrašen zvjezdolikom geometrijskom rozetom. Naime, osim sporadično i posve drugačije stiliziran, motiv se osmokrake zvijezde, odnosno geometrijske rozete, ne javlja na crkvenom namještaju ni u Jaderu, ni u Saloni. Međutim, možda je moguće prepoznati ga na pluteju iz Lukara kod Drniša, gdje nadopunja prizor palme uzvinutih listova.⁷ Inače je zanimljivo da osmokraka zvjezdolika rozeta postaje univerzalnom svojom predromaničke umjetnosti u Dalmaciji.

Sažetak bi se ovog razmatranja o arhitekturi i crkvenom namještaju ranokršćanskih građevina u kontinentalnom dijelu Liburnije zapadnije od pravca Vransko jezero – Bribir – Ivoševci do Zrmanje, pretpostavljenom području skardonitanske biskupije, mogao izraziti u obliku zaključka, da su ondje uočljivi sporadični utjecaji Jadera i nešto izrazitiji Salone. Preostalu materijalnu baštinu ranokršćanskog razdoblja na tom prostoru čine “neutralni”, odnosno u smislu utjecaja neizraziti oblici.

Na temelju ranokršćanskih ostataka na lokalitetima smještenima neposredno uz Krku, koji su bez dvojbe pripadali biskupiji Scardoni može se ustvrditi da je biskupija, barem na polju materijalnog stvaralaštva, bila pod utjecajem salonitanskih radionica. Ukoliko prihvatimo pretpostavku da se skardonitanska biskupija protezala na čitav kontinentalni dio Liburnije, treba naglasiti da ranokršćanski ostaci tog područja ovakvo razmišljanje ne potvrđuju u cijelosti, ali ga još manje opovrgavaju. Istina je da bi samo veći broj arheoloških nalaza, osobito cjelovito istraženih crkvenih građevina, omogućio vjerodostojniji zaključak o pitanju opsega ranokršćanske biskupije Scardone. Zasad postoje tek indicije za pretpostavku da će ti nalazi u budućnosti potvrditi kako se ona izvorno, barem do 6. st., prostirala na području sveukupne kontinentalne Liburnije između Zrmanje i Krke, s time da su se na njezinu zapadnijem dijelu, kao uostalom i uz sjeverni tijek Krke, miješali utjecaji moćnih susjednih crkvenih središta, Jadera i Salone. Možemo samo nagađati što je pritom, barem u smislu materijalne kulture, izvorno skardonitansko. Moguće upravo oni elementi, koje smo prethodno označili neutralnima u smislu utjecaja sa strane, naprimjer složene crkve, ili pak uporaba novih, odnosno smjelija kombinacija poznatih motiva iz sadržaja kameklesarskih radionica susjednih gradskih središta.

U sklopu razmatranja i pretpostavki o granicama skardonitanske biskupije nameće se spoznaja o jednoj zanimljivoj popratnoj pojavi, koja se u našim uvjetima doživljava kao poostvarivanje nekih teorijskih zaslada općenitog djelovanja ranokršćanske civilizacije. Poznato je naime da u općem civilizacijskom smislu kršćanstvo

djeluje na dvjema smisaonim razinama – kao ekumensko i nadnacionalno s jedne, te lokalno, nacionalno, odnosno etnički obojano s druge strane (BROWN 1972: 245; MARCON 1958: 99). Izgleda da se onaj prvi vid na stanovit način odražava na profilu biskupije Scardone, barem onom materijalno – umjetničkom, jer o drugima nikakvih podataka nema. Skardonitanska se biskupija naime protezala, osim možda s manjim izuzetkom samog graničnog područja, isključivo na liburnskom etničkom prostoru. Pa ipak se utjecaj Salone, glavnog delmatskog središta u pretkršćanskom razdoblju i kasnije, a sada još i metropolijskog za cijelu provinciju, protegao duboko na područje Liburna, o čemu svjedoči analiza materijalnih ostataka s ranokršćanskih lokaliteta tog područja. To znači da je do promjene u odnosu između Liburna i Delmata, u osnovi još uvijek ilirskih plemena, premda istodobno i rimskih građana, odnosno kršćanskih vjernika, došlo upravo u ranokršćanskom razdoblju. U nedostatku suvremenih pisanih izvora moguće je pretpostaviti, da je upravo u novim religijsko – civilizacijskim okvirima nacionalna, odnosno plemenska pripadnost postala manje važnom. Drugim riječima, da se pitanje teritorijalnog i političkog ustrojstva, kao i općeg kulturnog identita, počelo temeljiti na drugim mjerilima i vrijednostima, ponajprije prema sklonosti određenim središtima društvenog zbivanja, u ovom slučaju metropolijskom središtu Saloni.

7 Plutej je u tekstu samo opisan, dok se na fotografiji, koju mi je na uvid ljubazno pružila kolegica J. LUNIĆ, rozeta ne raspoznaje jasno.

LITERATURA

- BATOVIĆ, Š., 1981, "Sv. Jakov, Vrši – rimska villa rustica i starohrvatsko groblje", *ArkPregl* 22:85–90.
- BELOŠEVIĆ, J., 1987, "Nekoliko neobjavljenih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije", *RadFfZadar* 26 (13): 141–163.
- BELOŠEVIĆ, J., 1989, "Prethodni izvještaj o rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra", *RadFfZadar* 28 (15): 71–82.
- BELOŠEVIĆ, J., 1992, "O rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra u 1990. godini", *RadFfZadar* 30 (17): 79–92.
- BERSA, J., 1906, "Le lucerne fittili romane di Nona", *BAStorDalm* 29: 76–87.
- BIANCHI, C. F., 1879, *Zara cristiana*, vol. II, Zara.
- BROWN, P., 1972, *Religion and Society in the Age of Saint Augustine*, London.
- BRUSIĆ, Z., 1973, "Privlaka kod Zadra, arheološko-topografski podaci", *RadInzZadar* 20: 419–446.
- BUŠKARIOL, F., 1988, "Istraživanje don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica – biogradski spomenici I", *PriloziDalm* 27: 21–55.
- CAMBI, N., 1976, "Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali", *Materijali* XII: 239–282.
- CAMBI, N., 1978, "Starokršćanska crkvena arhitektura na području salonitanske metropolije", *AVes* 29: 606–625.
- CAMBI, N., 1978a, "Unpublished Excavations and Finds of Early Christian Period in Yugoslavia", *Atti del IX Congr. Intern. Arch. Cr.* 2: 141–156, Roma.
- CAMBI, N., 1985, "Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici", *RadFfZadar* 24 (11): 33–59.
- ČAČE, S., 1989, "Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba", *Diadora* 11: 59–91.
- ČAČE, S., 1990, "Blandona i susjedna središta – prilog antičkoj topografiji biogradskog područja", *Biogradski zbornik* 1: 197–212, Zadar.
- DELONGA, V., 1985, "Prilog arheološkoj topografiji Mokrog Polja kod Knina", *ShP, ser. III/14*: 259–284.
- DELONGA, V., 1990, "Starohrvatska crkva na "Mastirinama" u Kašiću kod Zadra", *ShP, ser. III/18*: 39–89.
- DELONGA, V., 1992, "Kameni spomenici s "Begovače" u Biljanima Donjim kod Zadra", *ShP, ser. III/20*: 85–110.
- DYGGVE, E., 1951, *History of Salonitan Christianity*, Oslo.
- FARLATI, D., 1769, *Illyricum sacrum IV*, Venezia.
- FISKOVIĆ, I., 1982, "O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti", *ARadRaspr* 8–9: 159–216.
- GUNJAČA, S., 1963, "Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada", *ShP, ser. III/8–9*: 7–66.
- GUNJAČA, S., 1968, "Nalaz srednjovjekovnih arhitektura na Bribiru", *ShP, ser. III/10*: 235–242.
- GUNJAČA, Z., 1978, "Kompleks starokršćanske arhitekture na Srimi kod Šibenika", *AVes* 29: 626–629.
- GUNJAČA, Z., 1978A, "Rezultati neobjavljenih i najnovijih arheoloških istraživanja antičkih i srednjovjekovnih lokaliteta na šibenskom području", *IzdanjaHAD* 3: 69–82.
- GUNJAČA, Z., 1985, "Srima – kompleks kasnoantičke sakralne arhitekture. Katalog izložbe, Šibenik.
- GUŠIĆ, B., 1971, "Starohrvatsko naseljenje Ravnih Kotara", *RadInzZadar* 18: 137–192.
- ILAKOVAC, B., 1971, "Vranska regija u rimsko doba", *RadInzZadar* 18: 75–136.
- JAKŠIĆ, N., 1989, "Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola", *Diadora* 11: 407–433.
- JELIĆ, L., 1898–1899, "Povjesno-topografske crte o biogradskom primorju", *VHAD n.s.* 3: 33–126.
- JURKOVIĆ, M., 1989, "Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana", *IzdanjaHAD* 13: 121–128.
- KLAJČ, N., 1971, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb.
- KLAJČ, N. i PETRICIOLI, I., 1976, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar.
- LANZONI, F., 1927, *Le diocesi d'Italia dalle origine al principio del secolo VII (an. 604)*, vol. II, Faenza.
- LIEBL, H. i WILBERG, W., 1908, "Ausgrabungen in Asseria", *JÖAI* 11: 17–88 (Beiblatt).
- LUNIĆ, J., "Istraživanje kasnoantičkog stambenog objekta u Lukaru kod Oklaja", *ObavijestHAD* 21/1: 36–37.
- MARCON, E., 1958, "Tituli" e "plebes" nel Basso Isonzo, *Studi Goriziani* 24: 93–121.
- MARIN, E., 1987, "Salona Christiana. Pregled", *VAIID* 80: 57–70.
- MEDINI, J., 1975, "Mitrički reljef iz Banjevaca", *Diadora* 8: 39–88.
- MENIS, G. C., 1973, "Le giurisdizioni metropolitiche di Aquileia e di Milano nell' antichità", *AAAd* 4: 271–294.
- MIGOTTI, B., 1990, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb.
- MIGOTTI, B., 1991, *Ranokršćanska topografija na području između Zrmanje i Cetine (neobjavljena disertacija)*, Zagreb.
- MIGOTTI, B., 1991a, "Dekoratívna ranokršćanska plastika jaderskog i salonitanskog područja. Temeljne osobine i međusobne razlike", *Diadora* 13: 291–306.
- NEDVED, B., 1989, "Felix Arba", *IzdanjaHAD* 13: 29–44.
- PEDIŠIĆ, I., 1978, "Novija rekognosciranja okolice Skradina i osvrt na ubikaciju Scardone", *IzdanjaHAD* 3: 63–68.
- PERIĆIĆ, E., 1969, "Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statularna autonomija", *RadInzZadar* 16–17: 105–155.
- PERIĆIĆ, E., 1990, "Biogradska biskupija", *Biogradski zbornik* 1: 335–350, Zadar.
- PETRICIOLI, I., 1960, "Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra", *Diadora* 1: 175–195.
- RAČKI, F., 1886, "Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća", *RadJAZU* 79 (13): 135–184.
- RADIĆ, F., 1898, "Pločaste nadstupine sa srednjih stupića dvostrukih prozora (bifora) starohrvatskih zvonika", *ShP* 4: 212–217.
- SKOK, P., 1954, "Postanak hrvatskog Zadra", *RadInzZadar* 1: 37–68.
- SMILJANIĆ, F., 1988, "Teritorij i granice Kninske županije u srednjem vijeku", *RadFfZadar* 27 (14): 135–149.
- SMILJANIĆ, F., 1990, "Teritorij i granice Sidraške županije u srednjem vijeku", *Biogradski zbornik* 1: 319–333.
- SUĆ, M., 1960, "Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu", *LjeJAZU* 64: 230–249.
- SUĆ, M., 1962, "Municipium Varvariae", *Diadora* 2: 179–198.
- SUĆ, M., 1964, "Nekoliko pitanja u vezi s municipalitetom antičkog Zadra", *Zbornik Zadar*: 117–128, Zagreb.
- SUĆ, M., 1968, "Bribir (Varvaria) u antici", *ShP, ser. III/10*: 217–234.
- SUĆ, M. i PERINIĆ, M., 1962, "Revizija iskopavanja "ninskog baptisterija", *Diadora* 2: 317–320.
- ŠIŠIĆ, F., 1914, *Priručnik izvora hrvatske historije I*, Zagreb.
- VEŽIĆ, P., 1986, "Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu", *ShP, ser. III/15*: 201–215.
- VEŽIĆ, P., 1987, "Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području", *GZSKII* 12: 161–177.
- VEŽIĆ, P., 1987a, "Prilog poznavanju tipoloških osobina starokršćanskih bazilika u Dalmaciji", *Rapski zbornik*: 297–300, Zagreb.
- VEŽIĆ, P., 1990, "Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru", *Biogradski zbornik* 1: 247–262, Zadar.
- ZELLER, J., 1906, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Paris.
- ZLATOVIĆ, S., 1985, 1986, 1987, "Topografske crte o starohrvatskim županijama u Dalmaciji", *ShP* 1: 10–15, 79–83, 138–145, 212–217; 2: 14–17, 87–90, 148–155, 217–224; 3: 9–13, 60–63, 110–113.

Summary

THE EARLY EPISCOPAL SEE OF SCARDONA (SKRADIN)

The entire Roman province of Dalmatia was organized as the Salonitan metropolitan in the late Roman period. Only two early Christian bishoprics are mentioned in sources in the section of this metropolitan between the Zrmanja and Krka Rivers – Jader (Zadar) and Scardona (Skradin), located at the end of the navigable course of the lower Krka. This work attempts to determine the boundaries or rather the extent of these two religious-administrative units. Since no contemporary written sources exist which would illuminate this problem, it is attempted to solve this by depending on two elements. The first refers to the administrative-territorial units from the pre- and early Roman periods, as well as the mediaeval period, and the other to archaeological remains from early Christian sites of this region.

The eastern boundary of the episcopal see of Scardona, which divided it from the bishopric of Salona, is not under debate and was undoubtedly located at the Krka River, considering that this river in the pre- and early Roman period was the boundary between the Illyrian tribes of the Liburni and the Delmatae, as well as the Scardonan and Salonan jurisdictional conventus. Hence it can be concluded that the area of the early Christian bishopric of Scardona extended west of the Krka, but to what point is unknown. Namely, there is no contemporary written data on the basis of which it could be concluded where the episcopal see of Scardona bordered that of Jader. It can merely be hypothesized on the basis of Roman and mediaeval church and civil administrative units that the jurisdiction of the bishopric of Scardona extended throughout the entire continental region of Liburnia between the Zrmanja and the Krka. Concurrently, the early Christian bishopric of Jader would have encompassed in the continental section the area of its immediate urban surroundings, which corresponds to the boundaries of its classical ager, as well as the mediaeval commune and bishopric. It appears that in the early Christian, as well as in the Roman and mediaeval periods, Jader was considerably oriented towards its immediate archipelago region, but also the northern Adriatic islands, hence it may be hypothesized that the early Christian bishopric of Jader, in addition to the narrow continental hinterland, also occupied the islands from the Kornati system to Krk. This hypothesis is based on the fact that the characteristic early Christian architecture of Jader, denoted primarily by a three-aisled basilica with a semicircular apse wider than the central nave, is not encountered in the Liburnian continental region, except perhaps at Žažvić west of the Krka River, but is, on the other hand, widespread on the islands of Ugljan, Pag, Rab and Cres.

The material remains of the early Christian period, which should be the primary source for solving the problems of the distribution of the late Roman episcopal sees, are in this case secondary for two reasons. First, their quantity, and also quality, is altogether insufficient for the determination of the allegiance of individual ager regions to certain urban centres. Second, while the early Christian material legacy of Jader and Salona is relatively well known, absolutely nothing is known about the early Christian architecture in the region of the city of Skradin. Hence in an analysis of the early Christian remains in the region between the Zrmanja and the Krka, which is hypothesized to have been under the jurisdiction of the Scardonan bishopric, we are forced to begin from the supposition that the material-artistic profile of Scardona was either independent or under the influence of one of the major neighboring religious centres – Jader or Salona.

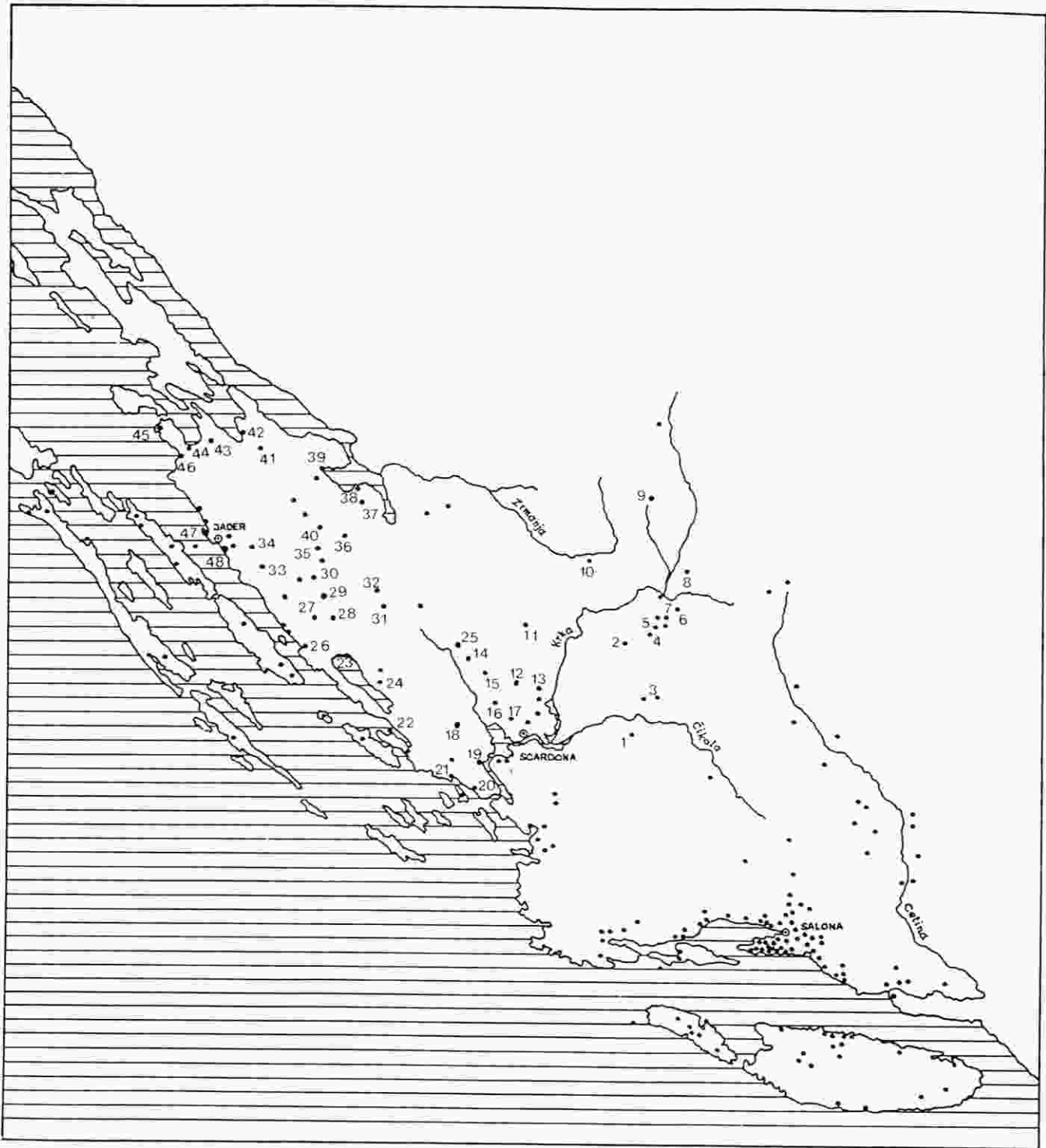
The early Christian sites immediately along the right bank of the lower and central course of the Krka River (Sustipanac near

Pirovac, Vodice, Srma, Gaćezezi, Gračac, Sonković, Žažvić, Bribir, Ždrapanj, Smrdelji, Ičevo), which certainly belonged to the bishopric of Scardona in terms of the decorative sculpture or ornamental religious furnishings, and to a somewhat lesser extent in terms of architecture, indicate an influence from the Salonitan workshops. Sites along both banks of the upper course of the Krka, where the jurisdiction of the Salonan and Scardonan bishoprics was probably interwoven – Ivoševci (Burnum), Plavno, Mokro Polje, Vrpolje, Tepljuh (Promona), Lukar, Cecela, Biskupija, Orlić, Kapitul, Uzdolje – do not exhibit any entirely unambiguous influences of either Jader or Salona, although those of Salona are nonetheless somewhat more recognizable. The remaining sites between the Zrmanja and the Krka, those in the area west of Vransko Lake – Banjevci, Biograd (Blandona), Podgrade (Asseria), Korlat, Biljane Donje, Smilčić, Kašić, Radovin, Ljubač, Posedarje, Novigrad, Pridraga, Nin (Aenona), Privlaka, Zaton, Vrsi, Nadin (Nedinum), Bičina, Galovac – exhibit sporadic influence from Jader and somewhat more from Salona. The remaining early Christian material heritage of this area consists of "neutral" forms, i.e. those which do not exhibit an unequivocal influence of specific centres. This refers primarily to so-called compound churches – single-naved structures with a narthex and further additions along the lateral sides, and also to individual motifs or their original combination in the ornamentation of religious furnishings. It is possible that these could be elements characteristic for the early Christian profile of Scardona itself, but considering the lack of research into this city, this can only be conjectured at present. It follows from the above that the basic hypothesis of this work – the extension of the early Christian bishopric of Scardona throughout the entire Liburnian continental section from the Zrmanja to the Krka with the exception of the ager of Jader – is at present not entirely confirmed by the material remains, but neither is it refuted.

On the basis of the early Christian remains on the sites located immediately next to the Krka, which undoubtedly belonged to the bishopric of Scardona, it can be established that this episcopal see, at least in the field of material creation, was under influence from the Salonan workshops. This data is indicative considering that Scardona, like Jader, was a Liburnian city, while Salona was an ancient Dalmatian centre. This indicates that in the early Christian period ethnic identity became less important, and that questions of territorial and political organization, as well as the general cultural identity, began to be based on other values.

Translated by

Barbara SMITH-DEMO

Popis ranokršćanskih nalazišta na području između rijeka Krke i Zrmanje.

A list of early Christian sites in the region between the Krka and Zrmanja Rivers.

1. Cecela	13. Idevo	25. Žažvić	37. Pridraga
2. Lukar	14. Bibir	26. Biograd	38. Novigrad
3. Tepljuh	15. Ždrapanj	27. Jagodnja	39. Posedarje
4. Uzdolje	16. Sonković	28. Tinj	40. Kašić
5. Kaptul	17. Oračac	29. Polača	41. Radovin
6. Orič	18. Gačezezi	30. Nadiš	42. Ljubuš
7. Biskupija	19. Zaton (near Šibenik)	31. Podgrade	43. Vrsi
8. Vrpolje	20. Srima	32. Korint	44. Nin
9. Plavno	21. Vodice	33. Gorica	45. Privlaka
10. Mokra Pošje	22. Sustipanac	34. Galovac	46. Zaton (near Nin)
11. Ivoševci	23. Vransko Lake	35. Biljane Donje	47. Puntamka (Borik)
12. Smrdolji	24. Banjevci	36. Smilčić	48. Bibinje